

1.14. NEUROPSYCHOLOGICAL APPROACH IN WORKING WITH CHILDREN WITH STUTTERING. OVERCOMING PSYCHOLOGICAL TRAUMA CAUSED BY MILITARY ACTIONS

1.14. НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У РОБОТІ З ДІТЬМИ ІЗ ЗАЇКАННЯМ. ПОДОЛАННЯ ПСИХОТРАВМ, ЗУМОВЛЕНИХ ВОЄННИМИ ДІЯМИ

Удосконалення спеціальної вітчизняної освіти передбачає упровадження світових стандартів, відповідно до яких однією з провідних цінностей є усвідомлення індивідуальних провідних освітніх потреб кожної дитини, у т. ч. і з труднощами темпо-ритмічної складової мовлення. Задоволення особливих мовленнєвих потреб здійснювалось в умовах логопедичних, інклюзивних груп та класів, інклюзивно-ресурсних центрів, родинного навчання і виховання. Однак у зв'язку з воєнними діями очна навчально-виховна та корекційно-розвивальна робота припинилась, що неприпустимо у комплексній логокорекції дітей із заїканням через швидку втрату набутих мовленнєвих навичок. Окрім мовленнєвих труднощів, ці діти мають порушення центральної нервової системи, особливості протікання психічних процесів, своєрідність особистісного розвитку (М. Аллен, Дж. Боген, А. Віган, Т. Візель, Т. Вітер, М. Газзаніг, Дж. Ле Дукс, А. Казьміна, В. Кондратенко, С. Конопляста, В. Ломоносов, С. Миронова, Т. Морозова, Л. Релло, Ю. Рібцун, А. Щолокова, Р. Юрова та ін.). Саме тому воєнні психотравми особливо негативно вплинули на дітей з темпоритмічними порушеннями.

Відразу після травматичних подій дитині із заїканням потрібно надати, за можливості, фахову психологічну допомогу, проконсультувати у невролога та логопеда, адже недаремно перші кілька годин і перші дні мають назву «золотий час», або «вікно можливостей». Саме цей період має вирішальне значення, коли можна запобігти виникненню подальшого загострення¹⁷⁷.

Тільки-но заїкання з'явилося, вводять «режим мовчання» – спілкування пошепки зводить нанівець виникле нервово-перезбудження і нормалізує стан мовлення¹⁷⁸. Доцільно використати вправу «Шепотунчик». Мовленнєвим матеріалом при цьому слугуватиме пісенька «Не може заснути малюк» (слова та виконання – Леся Горва; <https://www.youtube.com/watch?v=LtYctPPEVhA>), а також авторський вірш: Зручно у візочках спати Двом малятам-немовлятам. Пошепки ти розмовляй, Спати їм не заважай. (Ю. Рібцун). Мотиваційним завданням може стати наступне оповідання: «У літньому парку сонячно і затишно. На лаві сидять дві матусі. Поруч у візочках сплять малюки. Матусі розмовляють пошепки, час від часу зазираючи у візочки. Ніщо не заважає спокійному сну немовлят. Давай і ми з тобою будемо розмовляти пошепки, щоб не розбудити малюків» (Ю. Рібцун). Інструкція звучатиме так: «Розмовляй пошепки – так, як я». Дитині доцільно запропонувати наступні види допомоги: 1) Рухові підказки: а) зробити обома руками вільний рух згори донизу; б) вказівний палець прикласти до губ; в) покласти голову на складені разом долоні, заплющити очі. 2) Слухові підказки: а) включити музику і притишити звук; б) грати на дитячому музичному інструменті, стишуючи звук.

Виходу з гострої фази заїкання допоможе репродуктивне відображене мовлення. Пропонуємо ігрову вправу «Пташенята-шпаченята», мовленнєвий матеріал до якої є своєрідною закличкою до її проведення: Тато-шпак, шпачиха-мати Шпаченят вчать розмовляти. Навчаюсь з ними я охоче – Пташину мову знати хочу. Згодом шпаків я вчити

¹⁷⁷ Рібцун, Ю. В. (2022). Запобігти, захистити, допомогти. Діти з особливими мовленнєвими потребами в умовах воєнного стану. *Вісник науки та освіти*. 2022. № 2. С. 202-213.

¹⁷⁸ Теоретичні аспекти та методика подолання заїкання у молодших школярів: навч.-метод. посіб. / Упорядн.: Л. Л. Гуцал, С. П. Миронова. Хмельницький: «Поділля». 2001. 91 с.

Юрова, Р. А., Вітер, Т. Г., Казьміна, А. І. & Щолокова, А. В. (2007) Методичний посібник із подолання заїкання (для логопедів, учителів, батьків, осіб, які мають заїкання): навч. видання. К.: Центр патології мовлення.

буду, Щоб вмiли говорить як люди (Ю. Рiбцун). Мотивацiйним завданням може слугувати наступне авторське оповiдання: «Скоро весна. Тарасик зi своїм старшим братом Миколкою зробили шпакiвню. Вони приладнали їi до розлогого дерева. Незабаром прилетiли шпаки, зрадили новiй оселi. Зручно обладнали їi всерединi. Через деякий час з'явилися пташенята, а з ними безлiч турбот. Та дорослим шпакам такi турботи в радiсть. Швидко пiдростали пташенята. Шпаки постiйно вчили їх розмовляти. Але довго бути з малюками не могли – потрiбно було добувати їжу. Кмiпливi пташенята визирають по черзi зi шпакiвнi. Прилетить горобець, зацьвiрiнкає i пташенята з ним. Синичка зацiнкає i вони хором за нею. Ворона сяде на гiлку, i вже пташенята намагаються каркати. А сорока-бiлобока – пташенята скрекочуть. «Якi здiбнi пташенята!» – подумав Тарасик i нумо сам розмовляти з ними. Давай пограємо: я буду Тарасиком, а ти шпаченям» (Ю. Рiбцун). Доцiльно запропонувати таку iнструкцiю: «Повторюй за мною (скажи як я)». Варто надати наступнi рекомендацiї до виконання вправи: 1) спочатку дитина промовляє за дорослим окремi звуки, склади, потiм слова, словосполучення та речення; 2) можна промовляти мовленнєвий матерiал з рiзною iнтонацiєю (розповiдна, оклична, питальна), змiнюючи логiчний наголос (Малi пташенята навчаються лiтати. Малi пташенята навчаються лiтати. Малi пташенята навчаються лiтати. Малi пташенята навчаються лiтати.), силу голосу (гучно, тихо), темп (швидко, повiльно). Буде корисним наступний вид допомоги – використовувати диктофон, iграшки, якi «розмовляють» (вiдтворюють людський голос – папужка, хом'ячок, кiт), «розумне дзеркало».

Виконання нескладних логоритмiчних вправ сприятиме уникненню психоемоцiйного напруження та iнформацiйного навантаження. Веселою та цiкавою є вправа «Набридливi мухи». Авторський вiрш одночасно є i мовленнєвим, i мотивацiйним матерiалом: Пихтить чайник, закипає, (Виконувати обертальнi рухи кистями рук) Вiн до чаю всiх скликає. (Робити запрошувальнi рухи до себе) Чаювати тiльки сiли, (Зробити напiвприсяд) Звiдкiсь мухи прилетiли. (Вказiвними пальцями робити обертальнi рухи) Стали над столом кружляти, (Вказiвними пальцями робити широкi горизонтальнi коловi оберти) Щоб варення скуштувати. (Пальцi обох рук, складенi в пучки, по чергово пiдносити до рота) Нумо мух ми проганяти: (Виконувати ритмiчнi змахи обома руками вiд себе) – Геть, нахабнi мухи, з хати! (Одна рука на поясi, вказiвним пальцем iншої руки робити ритмiчнi застережливi рухи) Мухи з хати полетiли. (Зробити рiзкий викид обох рук уперед) Ми самi варення з'їли. (Робити одночаснi коловi рухи рукою по животу та язиком по губах) (Ю. Рiбцун). Iнструкцiя може звучати так: «Промовляй слова i виконуй рухи разом зi мною». Доцiльно надати наступнi рекомендацiї до виконання: 1) спочатку варто прочитати дитинi вiрш, визначити змiстовi акценти; 2) виконувати окремi рухи, пов'язуючи їх з образами вiрша; 3) поєднати уповiльнене промовляння слiв з рухами. Поступово трохи збiльшити темп; 4) вивчити вiрш напам'ять; 5) доповнити кожен рядок вiрша емоцiйним звуконаслiдуванням. Можна запропонувати такi види допомоги: 1) виконувати вправу за наслiдуванням, спряжено з дорослим, самостiйно без промовляння, а згодом з промовлянням слiв вiрша; 2) виконувати вправу пiд лiчбу, ритмiчний музичний супровiд.

Якщо доступ до фахiвцiв обмежений, батьки можуть самостiйно виконувати з дитиною iз заiканням нейропсихологiчнi вправи, спрямованi на розвиток функцiональних блокiв мозку (О. Лурiя) та компенсацiю мовленнєвих порушень¹⁷⁹. Упродовж перших трьох днiв доцiльно виконувати вправи: а) на стабiлiзацiю та активiзацiю психоемоцiйного стану; б) дихальнi та окоруховi, масажу i самомасажу для регуляцiї тону; розтяжки (профiлактика «заморожування травмою»); в) на стимулювання енергопостачання психомоторики та мовлення (розгальмовування); г) на пригадування своїх базових потреб («я хочу»). Все це

¹⁷⁹ Рiбцун, Ю. В. (2022). Нейрофiзiологiчнi аспекти порушень писемного мовлення у молодших школярiв iз заiканням. *Current issues of science, prospects and challenges: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 3), June 10, 2022. Sydney, Australia: European Scientific Platform. C. 20-23.*

Homskaya, E. & Luria, A. R. A. (2001). *Scientific Biography*. London: Springer. 200 p.

забезпечує *перший функціональний блок головного мозку* (стовбур мозку та підкіркові структури), який формується ще внутрішньоутробно та повною мірою дозріває переважно до трирічного віку. Наведемо приклади вправ.

Під дією стресів дихання стає переривчастим і поверховим. Звуки сирени, необхідність швидко бігти до укриття прискорюють не лише дихання, а й серцебиття, що, своєю чергою, підвищує у дітей відчуття тривоги. У більшості дітей із заїканням дихання і без того є порушеним, а в стресових ситуаціях воно може уповільнюватись і ніби завмирати. Це свідчить про необхідність виконання дихальних вправ.

Пропонуємо ігрову вправу «Шість Іванів шість капітанів», обладнанням для якої стануть гуашеві фарби, пензлик та ємності з водою, а підготовчою роботою – виготовлення паперових корабликів (човників). Мотиваційно-мовленнєвим матеріалом при цьому буде казка А. Міт'яєва «Шість Іванів шість капітанів». Інструкція може звучати так: «В морі якого кольору ти пускатимеш свій кораблик? Уяви, що ти вітер. Дмухай так, щоб кораблик плив». Доцільно надати наступні рекомендації до виконання: 1) використовуючи гуашеві фарби, пензлик і ємності з водою можна зробити всі шість морів – Жовте, Оранжеве, Червоне, Блакитне, Зелене, Чорне, або тільки одне – те, яке дитині до вподоби. Можна зробити два моря – для дитини і дорослого – вони змагатимуться у швидкості руху корабликів; 2) кольори морів можна уторити, змішуючи фарби: Зелене море – синю та жовту, Оранжеве – червону та жовту; 3) дути на кораблик можна залучаючи широкий язик, покладений на нижню губу, або через витягнуті вперед губи. Слідкувати, щоб дугтя відбувалось на видиху, повітряний струмінь був плавним і цілеспрямованим, щоки не надувалися; 4) пригадати, хто зустрівся капітанам у Жовтому морі. Нагадати, що кит вмie пускати фонтанчики. Продемонструвати, як саме повинен дихати кит, щоб з'явився такий гарний фонтан – зробити глибокий вдих ротом, а видихнути з силою через ніс. Запропонувати подихати так, як кит. Варто надати дітям такі види допомоги: 1) робити плавні змахи рукою в одну сторону, створюючи вітерець; 2) натискати долоньями на надуті щоки, поступово випускаючи повітря.

Під час воєнних дій напруження у дітей накопичується у всіх групах м'язів. Не виняток складають і очі. У найбільш тяжких випадках стресові реакції можуть призвести до звуження судин, часткового чи навіть повного відшарування сітківки. Саме тому, з метою профілактики зазначених проявів, доцільно виконувати ігрові вправи для очей, що допоможуть зняти зорове напруження, зміцнити очні м'язи, відновити кровообіг в очах і одночасно сприятимуть покращенню акомодатії (здатності чітко бачити предмети на різній відстані).

Однією з таких вправ є «Синя бабка». Мотиваційно-мовленнєвим матеріалом до неї може стати авторська казочка: «Піднімалось із-за небокраю лагідне сонечко. Почало зігрівати своїм теплом усе навколо. (Примружити очі, посміхнутись) Зазирнув промінець під листочок: «Прокидайся, комахо, бабко синя!» (Заплющувати-розплющувати очі) Бабка розплющила свої величезні банькаті очі, повертіла ними туди-сюди. (Рухи очима праворуч-ліворуч) Важко злетіла на квітку лілеї. Очі знову швидко зарухались. (Рухи очима вгору-вниз) Їй конче потрібно знати: «Чи все спокійно навколо?» (Рухи очима за годинниковою стрілкою) Пильно спостерігає бабка за всім, що відбувається навкруги, блимає очима: «Чи нема поблизу небезпеки?» (Рухи очима проти годинникової стрілки) Блим очима: «Чи не видно комашки для сніданку?» (Варіанти рухів очей) А онде дві зелені жабки-скрекотушки розпочали на муху полювання. (Рухи очей – ніби малювати дуги) Жабки ось-ось доженуть хитру муху. А муха віражі робила, сонну бабку ледь не збила. (Очі малювати вісімки) Бабка не ловила гав – муху ту швиденько: «Гам!» Бабка блимнула очима, розпустила свої крила і полетіла геть сита та задоволена. (Заплющити-розплющити очі) А жабкам не пощастило зранку, бо залишилися без сніданку. Сидять, блимають очима: «Кум-кум-кума! Була муха, була бабка, а тепер нема». (Здивовано розплющити очі, зробити сумний вираз обличчя)» (Ю. Рібцун). Доцільно надати наступні рекомендації до проведення: 1) розглянути предметне зображення бабки. Якщо дозволяють умови, поспостерігати за комахами;

2) вправи спочатку виконувати повільно, а потім пришвидшуючи темп; 3) слідкувати за плавністю виконання окорухових вправ.

Часте переживання стресу, яке спостерігається під час воєнних дій, залишається не лише у психіці дитини, а й у тілі у вигляді м'язових зажимів, так званих тілесних блоків, які, при відсутності своєчасного реагування, можуть призвести до соматичних захворювань. Саме масаж є тим ефективним засобом, що позитивно впливає на стан нервової, серцево-судинної та імунної систем. Масаж дозволяє нормалізувати стан м'язів, заспокоїти дитину, знявши зайве психо-моторне напруження, покращити рухову здатність, координацію рухів, відновитись після тривалого сидіння, зняти гіперзбудливість, втому, попередити захворювання хребта, активізувати рухо-мовленнєві ділянки кори головного мозку.

Пропонуємо вправу для масажу «Їде поїзд із Полтави», мотиваційно-мовленнєвим матеріалом для якої є вірш «Рейки, рейки, шпали, шпали...» у переспіві М. Кім. Доцільним є використання наступних рекомендацій для виконання: 1) спочатку знайомлять дитину зі змістом вірша, розповідають, що коли не було комп'ютерів і ноутбуків, користувались друкарськими машинками; 2) можна разом з дитиною виконувати рухи на столі, згодом «зробити масаж» іграшки і тільки потім запропонувати дитині; 3) масаж виконують тільки чистими теплими руками. Доречно використовувати музичний і відео-супровід: <https://www.youtube.com/watch?v=LnlCB-uMtmM>

Самомасаж діти можуть робити спочатку за наслідуванням, а згодом самостійно, що покращить їх настрій, допоможе зняти психо-емоційне напруження. Самомасаж потрібно виконувати чисто вимитими теплими долонями, використовувати гладенькі камінчики, каштани, жолуді або м'які шишки, невеличкі ребристі олівці. Найчастіше роблять самомасаж обличчя, але можна масажувати руки чи тільки долоні.

Доцільно використати вправу «Весняний дощик», мотиваційно-мовленнєвим матеріалом до якої є вірш П. Короля «Першим дощиком умитьсь...». Рекомендаціями до виконання можуть бути наступні: 1) проводимо самомасаж від лоба до підборіддя чистими теплими руками; 2) самомасаж не повинен викликати неприємних відчуттів; 3) дорослий спочатку показує дитині масажні рухи, а вона повторює; 4) самомасаж триває не більше 5 хв., а кожен рух повторюється 5 разів.

Розтяжки прибирають скутість у тілі, знімають фізичну та психічну перевтому, покращують еластичність м'язів і зв'язок, зміцнюють їх, сприяють формуванню правильної постави та ходи, збільшують амплітуду рухів. Зокрема, доцільно провести ігрову вправу «Незвична зарядка», мовленнєвим матеріалом для якої слугуватиме вірш Л. Пшеничної «Ранкова зарядка». Доречним мотиваційним завданням стане авторське оповідання: «Дениско сидів біля вікна за комп'ютером. Пальці хлопчика швидко і легко торкались клавіш клавіатури. В кімнаті було тихо, сонячно і затишно. На підвіконні спав рудий улюбленець Дениска – кіт Васюра. Кіт тихенько муркотів уві сні. Лагідні сонячні промінці гріли його спинку. Подув прохолодний вітер і закрив темною хмарою сонце. З вікна потягнуло прохолодою і дощем. Васюра розплющив одне око, потім друге і здивовано подивився на Дениска. Ліг на живіт і солодко потягнувся. Піднявся, став на всі чотири лапи, вигнув дугою спинку. Потім прогнувся. Далі витягнув вперед лапи, ліг на живіт. Підтягнув передні лапи до себе, сів і задоволено замуркотів, хитро позираючи на хлопчика. Дениско, який спостерігав за Васюрою, відчув, що засидівся. Тому вирішив зробити незвичну зарядку, наслідуючи рухи кота. Виконавши кілька Васюриних вправ, Дениско відчув себе значно краще. Давай зробимо з Дениском вправи, яким навчив його улюблений кіт» (Ю. Рібцун). Можливі такі рекомендації до виконання: 1) рухатись плавно, без ривків; 2) можна використовувати плавну музику. Доцільне використання наступних видів допомоги: 1) розтягувати в руках резинку, слайм, іграшки-антистреси; 2) тягнутись до іграшки (предмета), що знаходиться на відстані трохи вище витягнутої руки.

Психомоторика охоплює всі свідомо керовані дії дитини, при яких кожен рух нерозривно пов'язаний з м'язовим вираженням, думкою та словесним позначенням¹⁸⁰. Внаслідок переживання стресів рухи дитини можуть випереджати або, що частіше, уповільнювати внутрішню програму, в якій відбувається збій у схемі «мотив руху – думка – дія – словесна регуляція». Саме тому доцільно виконувати активні рухи, у т. ч. й синхронні, які поєднуються зі словом, використовуючи при цьому ігрові вправи.

Мовленнєво-мотиваційним матеріалом до ігрової вправи «Руховинка» може слугувати вірш Л. Кондрацької: Раз! Два! Всі присіли, (Зробити кількарізкові ритмічні швидкі присідання) Потім вгору підлетіли. (Підстрибнути, зробити плеск над головою) Три! Чотири! Нахилились (Зробити активні нахили) І з струмочка дружно вмилась. (Імітувати вмивання; стряхнути руками; задоволення) П'ять! Шість! Всі веселі, (Зробити «веселі ручки»; радість) Крутимось на каруселі. (Поставити руки на пояс, зробити обертання; захоплення) Сім! Вісім! В поїзд сіли, (Імітувати рух поїзда – робити ритмічні рухи руками) Ніжками затупотіли. (Швидко дрібно тупотіти) Дев'ять! Десять! Відпочили (Розслабитись, звівши долоні, покласти руки під щоку; спокій) Й за навчання дружно сіли. (Покласти руки одна на одну, розташувати їх перед грудьми; зосередженість). Доцільно надати наступні рекомендації до проведення: 1) рухи виконувати ритмічно, в однаковому темпі; 2) слідкувати, щоб рухи виконувались одночасно обома однойменними кінцівками, не було синкінезій. При потребі доречно використовувати такий вид допомоги – зробити замальовки ручкою чи олівцем, створюючи мнестичні картки з метою кращого запам'ятовування дитиною тексту вірша (цифри 1, 2, стілець, пташка; 3, 4, струмочок; 5, 6, каруселі; 7, 8, поїзд; 9, 10, книжка).

Активізації міжнейрональних зв'язків сприяють вправи, де задіяний одночасно локомоторний, дворучний мануальний, пальцевий праксис¹⁸¹. Пропонуємо ігрову вправу «Дзвінка бурулька». Мотиваційно-мовленнєвим матеріалом при цьому може бути авторський вірш: Вниз головою Висіла бурулька. (Нахилитись, тягнутись до кінчиків пальців стоп) Від сонечка в неї Під носиком булька. (Вказівним пальцем робити рухи зі сторони в сторону під носом) Лиш стане тепліше, Бурулька заплаче. (Терти кулачками очі) Зажуриться й схудне Відразу неначе. (Втягнути живіт і щоки) А вдарить мороз, Вона замерзає. (Обхопити плечі навхрест складеними руками, труситися ніби від холоду) Проте на морозі Завжди підростає. (Стати навшпиньки, тягнутися руками вгору) Зміцніє всім тілом І стане товстою. (Ноги на ширині плечей, руки на поясі, надути щоки) На вітрі дзвенить, Але пахне весною. (Розставити руки в сторони, потрусити кистями, зробити вдих через ніс) (Ю. Рібцун). Інструкцію доцільно запропонувати у такій формі: «Виконуй разом зі мною». Буде доречним застосування наступних рекомендацій для виконання: 1) прочитати вірш, розібрати змістові акценти; 2) виконувати окремі рухові елементи, співвідносячи їх з образами вірша; 3) поєднувати мовленнєвий матеріал із руховим виконанням спочатку за наслідуванням, згодом спряжено з дорослим і самостійно. Буде корисним такий вид допомоги: запропонувати пограти в гру «Мороз і сонце». На слово «мороз» напружити все тіло, на слово «сонце» – опустити руки вниз, розслаблюючись.

Упродовж місяця після травматизації доцільно проводити дитині із заїканням психологічний стрес-менеджмент і надалі працювати з нею над розвитком *другого функціонального блоку головного мозку*, який забезпечує прийом, переробку, зберігання та відтворення інформації¹⁸². Цей блок фізіологічно формується у віці від 3 до 7 років і цілеспрямована робота з його активізації додаватиме дитині впевненості у власних силах,

¹⁸⁰ Рібцун, Ю. В. (2022). Формування міжпівкульної взаємодії у дітей із заїканням. *Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), May 6, 2022. Vilnius, Republic of Lithuania: European Scientific Platform. С. 121-125.*

¹⁸¹ Moro, A. & Chomsky, N. (2015). *The Boundaries of Babel, second edition: The Brain and the Enigma of Impossible Languages (Current Studies in Linguistics Book 46)*. London: The MIT Press. 430 p.

Rello, L. & Ballesteros, M. (2017). *Data Processing System to Detect Neurodevelopmental-Specific Learning Disorders*, U. S. Patent № 15/493.060. Pittsburgh: Carnegie Mellon University.

¹⁸² Філімонов, В. І. (2021). *Фізіологія людини*. К.: Знання. 488 с.

у т. ч. і з подолання мовленнєвого порушення («я можу»). Тут стануть у нагоді вправи: а) з розвитку слухових функцій та операцій, фонематичних процесів; б) на взаємозв'язок аналізаторних систем; в) на різні види гнозису (зоровий, слуховий, тактильний, соматогнозис); г) з удосконалення просторових уявлень; д) мовлення.

Соматогнозис – це сприйняття та відчуття власного тіла. Загалом сучасні діти з типовим розвитком мають недостатньо зрілий соматогнозис навіть у молодшому шкільному віці, що проявляється у компенсаторній надрухливості, наявності зайвих рухів на рівні пальцевого, локомоторного праксису, у т. ч. у вигляді розгойдування всім тілом для кращого його відчуття.

Внаслідок воєнних дій психосоматичні блоки охоплюють все тіло, тому у дітей із заїканням проявляються значні труднощі в загальній і мимічній моториці (незграбність, застиглість маскоподібного обличчя), дещо знижується слухова та рухова увага, здатність відчувати, розрізняти та реагувати на вплив з боку різноманітних подразників, порушується глибинна чутливість на рівні розуміння самих себе, своїх проблем, що загострює і без того яскраво виражені труднощі підтримання стосунків з ровесниками¹⁸³.

Корисною для розвитку соматогнозису, його відновлення є ігрова вправа «Є у мене, є у тебе». Мовленнєво-мотиваційним матеріалом може бути авторський вірш: Ось зі звуком [л] слова: Чоло, плечі, голова, Кулаки, долоньки, лікті, Нема [л] у слові нігті. Тулуб, тіло і лопатки, Нема [л] у слові п'ятки. Слова зі звуком [р] нам треба. Брови, руки, ребра, Горло, рот і груди. Нема [р] у слові губи (Ю. Рібцун). Доцільно надати такі рекомендації до проведення: 1) найпростішим варіантом є показ тих частин тіла, які назве дорослий. Далі дорослий показує певні частини тіла, а дитина називає їх. Більш ускладнений варіант – дитина називає ті частини тіла, про які почула у вірші; 2) до удосконалення соматогнозису додається розвиток слухової уваги та пам'яті, навичок фонематичного аналізу шляхом визначення наявності певного звука в назвах частин тіла.

Військові дії, переживання хронічного стресу негативно впливають на стан навичок оптико-просторового орієнтування дітей – виникає розгубленість, відчуття прострації та дезорієнтації. Наявні і без того специфічні особливості функціонування нейрофізіологічних механізмів зорово-просторового гнозису, просторової пам'яті, слухової та рухової уваги, недостатність пропріоцептивної та вестибулярної імпульсації ускладнюють орієнтування у просторі. Хаотичне переміщення, щоразу нові маршрути, неможливість запам'ятати орієнтири через неочікувані неприємні зміни оточуючого внаслідок обстрілів чи пожеж спотворюють «когнітивні карти місцевості». Саме тому дітям із заїканням в нагоді стануть ігри та вправи з удосконалення просторових уявлень.

В ігровій вправі «Сонячний зайчик» мовленнєвим матеріалом може бути вірш Д. Чередниченка «Колискова для зайчика, що народився в люстерку», а також поетична мініатюра: Раз, два, три, чотири, п'ять – (Діти плескають в долоні) Всюди можу я гулять. (Діти вільно ходять по кімнаті) Стриб і стриб уся рідня. (Діти стрибають) Зникло сонце – зник і я. (Діти присідають, закривають голови руками) Знову сонце – ось він я. (Діти встають, підстрибують на місці). Мотиваційно-мовленнєвим матеріалом може стати оповідання: «Зранку йшов дощ. Дениско нетерпляче визирав у вікно. Та ось хмари розвіялись, з'явилося на небі сонце і залило яскравим світлом всю кімнату. Дениско почав швиденько збиратись на вулицю. Маринка зупинила молодшого брата: «У дворі стоять калюжі! Почекай, хай трохи підсохне». «У дворі можна бігати, стрибати, грати в піжмурки, а вдома що, самому грати?» – мовив Дениско. «Ні, разом із сонячним зайчиком, який живе в чарівному дзеркальці. Зайчик сховається від тебе, а ти знайди і скажи, де саме він сховався. Зайчик захоче втекти від тебе, а ти скажи, куди він побіг і спробуй піймати його. Повір мені, грати із зайчиком дуже цікаво». Наталочка почала пускати дзеркальцем сонячного зайчика. Зайчик побіг по стіні, перескочив через стіл, заскочив на шафу, зіскочив зі шафи, пробіг між стільцями, сховався під столом, сховався за кріслом, потім причаївся у куточку, заховався

¹⁸³ Рібцун, Ю. В. (2021). Психолого-педагогічний супровід дітей із заїканням. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Т. 2. Вип. 79. Запоріжжя: КПУ, 2021. С. 72-76.

під диван, визирнув з-під дивану. Граючи із сонячним зайчиком, Денис весело сміявся. Після гри сестричка запропонувала самому пускати сонячних зайчиків. Денисові дуже сподобалась гра із сонячним зайчиком і у сонячну погоду він грав у цю нову для нього гру разом з другом» (Ю. Рібцун).

Інструкція може звучати так: «Скажи (покажи) де (куди) стрибнув (сховався) сонячний зайчик». Доцільно надати наступні рекомендації до виконання: 1) познайомити дитину з індивідуальним дзеркальцем, продемонструвати способи появи сонячних зайчиків; 2) використовуючи картинки, оперуючи іграшками чи ін. предметами уточнити значення прийменників; 3) коментувати дії дорослого, а згодом виконувати його інструкції, пускаючи сонячних зайчиків; 4) дорослий може коментувати дії дитини, навмисно припускаючись помилок у вживанні прийменникових конструкцій.

Через місяць після пережитого стресу внаслідок воєнних дій дитині із заїканням рекомендована травмоцентрована терапія та активізація *третього функціонального блоку мозку* шляхом повернення (вироблення) часового попереднього (плануючого), поточного (операційного), кінцевого (підсумкового), просторового зорового, слухового, тактильного і кінестетичного контролю. Фізіологічно цей блок мозку формується з 8 до 18 (20) років і забезпечує планомірне розгортання активної свідомої психічної діяльності. Вправи цього блоку, ігри з правилами допоможуть дитині із заїканням поступово нормалізувати стан короточасної пам'яті (утримання та виконання інструкцій, програми дій), відновити довільну увагу, повернути відповідальність за свої вчинки та слова, змогу прогнозувати, організовувати, активізувати, регулювати та оцінювати результати своєї діяльності («я повинен»), у т. ч. й мовленнєвої («я впевнений»).

Розвитку програмування, коментувального мовлення якнайкраще сприятиме реалізація продуктивних видів діяльності. Пропонуємо творче завдання «Чарівна рибка». Поетапна інструкція виконання роботи може звучати так: «1) Вибери папір того кольору, який тобі до вподоби; 2) виріж із аркуша квадрат; 3) зігни квадрат так, як ми складаємо хусточку – щоб утворився трикутник; 4) утворений трикутник зігни навпіл; 5) попроси дорослого допомогти тобі намалювати плавці та хвостик, виріж їх по контуру; 6) виріж і приклей або намалюй рибці очі; 7) можеш прикрасити рибку різнокольоровими смужками чи кружечками, намалювавши їх. Твоя чарівна рибка готова! Подумай, чого б тобі хотілося б попросити у чарівної рибки». Доцільно використати наступні рекомендації до виконання: 1) скласти папір рухом від себе; 2) слідкувати за тим, щоб лінії згину добре були прогладжені; 3) контролювати безпечно використання ножиць; 4) спонукати до попереджувального (що робитиму), коментувального (що роблю, як саме), описового (що робив (-ла); оцінювання) мовлення по завершенню роботи.

Комплексна медико-психолого-педагогічна допомога дітям з функціонально-мовленнєвими труднощами, зокрема із заїканням, – необхідна потреба часу. Завдання освітянської галузі нашої держави навіть у цей нелегкий час – не залишитись осторонь і надати всі необхідні рівні підтримки. Про зазначені потреби дітей звучать заклики не лише на теренах України, але й далеко за її межами. Так, 8 квітня 2022 р. в Італії відбулась Міжнародна конференція «За горизонтом: нова ера прав дитини» під егідою Ради Європи, де Олена Зеленська, перша леді України, зверталась до учасників щодо нової Стратегії прав дитини (2022-2027). Римська стратегія передбачає досягнення основних цілей щодо захисту прав дитини, зокрема: 1) свобода від насильства; 2) рівні можливості та соціальна інтеграція; 3) доступ до технологій та їх безпечного використання; 4) гарантії правосуддя; 5) надання слова кожній дитині; 6) права дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях.

Міністр освіти і науки Сергій Шкарлет також наголошував на важливості опанування навичок роботи з дітьми, у т. ч. й з особливими освітніми потребами, в умовах кризових викликів сучасності. Для того, щоб діти під час процесу навчання, в разі необхідності, змогли отримати якісну першу психологічну допомогу та емоційну підтримку, Міністерство освіти і науки України спільно з Інститутом модернізації змісту освіти та Асоціацією інноваційної та цифрової освіти розробили курс підвищення кваліфікації для освітян та

шкільних психологів за участю провідних фахівців із психічного здоров'я зі США та Ізраїлю. Сподіваємось, що запропоновані нами методичні рекомендації та доступні ігрові завдання для психолого-педагогічної роботи з дітьми із заїканням зможуть використовувати не лише батьки, а й педагоги, які працюють з іншими категоріями дітей.

Література

1. Рібцун, Ю. В. (2022). Запобігти, захистити, допомогти. Діти з особливими мовленнєвими потребами в умовах воєнного стану. *Вісник науки та освіти*. 2022. № 2. С. 202-213. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731467>.
2. Рібцун, Ю. В. (2022). Нейрофізіологічні аспекти порушень писемного мовлення у молодших школярів із заїканням. *Current issues of science, prospects and challenges: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 3), June 10, 2022. Sydney, Australia: European Scientific Platform*. С. 20-23. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730794>.
3. Рібцун, Ю. В. (2021). Психолого-педагогічний супровід дітей із заїканням. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Т. 2. Вип. 79. Запоріжжя: КПУ, 2021. С. 72-76. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/729509/>.
4. Рібцун, Ю. В. (2022). Формування міжпівкульної взаємодії у дітей із заїканням. *Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), May 6, 2022. Vilnius, Republic of Lithuania: European Scientific Platform*. С. 121-125. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/730405/>.
5. Теоретичні аспекти та методика подолання заїкання у молодших школярів: навч.-метод. посіб. / Упорядн.: Л. Л. Гуцал, С. П. Миронова. Хмельницький: «Поділля». 2001. 91 с.
6. Філімонов, В. І. (2021). Фізіологія людини. К.: Знання. 488 с.
7. Юрова, Р. А., Вігер, Т. Г., Казьміна, А. І. & Щолокова, А. В. (2007) Методичний посібник із подолання заїкання (для логопедів, учителів, батьків, осіб, які мають заїкання): навч. видання. К.: Центр патології мовлення
8. Homskaya, E. & Luria, A. R. A. (2001). *Scientific Biography*. London: Springer. 200 p.
9. Moro, A. & Chomsky, N. (2015). *The Boundaries of Babel, second edition: The Brain and the Enigma of Impossible Languages (Current Studies in Linguistics Book 46)*. London: The MIT Press. 430 p.
10. Rello, L. & Ballesteros, M. (2017). *Data Processing System to Detect Neurodevelopmental-Specific Learning Disorders*, U. S. Patent № 15/493.060. Pittsburgh: Carnegie Mellon University.